

І. М. Літвінова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ РЕЛІГІЙНИХ ОБРАЗІВ У ПОЕЗІЇ МАЙКА ЙОГАНСЕНА

У статті досліджується релігійність української мови, що, за визначенням Івана Огієнка, є її основною стильовою ознакою. Матеріалом для аналізу обрано поетичне мовлення яскравого представника вітчизняної літератури початку ХХ ст. Майка Йогансена. Цікаво, що тексти поезій «співця живої творчості пролетаріату» (словами самого митця) насичені яскравими релігійними образами, що реалізуються на різних семантичних рівнях і втілюють значущі для автора поняття. Показово, що десакралізація властива поодиноким поезіям Йогансена; релігійні образи та мотиви переважно є способом художнього втілення політичних переконань автора та реалій радянської дійсності. В аналізованих текстах спостерігаємо переосмислення понять *Бог, Закон Божий, святі, храм, рай, ікона, молитва* тощо, які реалізовано на перетині релігійного й тоталітарного дискурсів. Активність таких образів у поезії представника «Червоного ренесансу» засвідчує особливість світосприйняття автора та водночас підтверджує думку І. Огієнка про релігійність як «душу української мови».

Ключові слова: поетичне мовлення, релігійні образи, ідіостиль, концепт, дискурс, тоталітарна мова, тропи.

Концептуальна картина світу певної нації базується на універсальних поняттях, ставлення до яких і визначає менталітет її представників. Вивчення особливостей вербалізації конкретного культурного контексту становить неабиякий інтерес у сучасній лінгвістичній науці, що зумовило появу й теоретичне обґрунтування терміна «мовний концепт».

Одним із базових в українській мові є концепт релігії, адже, за визначенням І. Огієнка, українську націю характеризує «істотна глибока релігійність», відтак «релігійність і церковність – основна ознака стилю-змісту всієї української мови» [7, с.11].

Оскільки мистецтво відбиває основні настрої суспільства, природно, що велика кількість релігійних сюжетів та образів представлені в українській літературі: до їх використання вдавалися І. Багряний, Л. Костенко, С. Жадан, Леся Українка, Г. Сковорода, І. Франко, Т. Шевченко та інші. Кожен митець по-своєму переосмислює класичні образи і втілює через них важливі ідеї. Відтак можемо говорити про поетичний концепт «релігія» в українській літературі. Сміслові наповнення та семантичні трансформації релігійних образів у текстах художньої літератури вивчали І. Дзюба, М. Ільницький, І. Огієнко, Я. Поліщук, Я. Славутич, М. Філон, Д. Чижевський та інші.

Парадоксальним, на перший погляд, видається факт активного залучення релігійних образів і мотивів митцями-рупорами комуністичної ідеології, адже за радянських часів релігія заперечувалася, церква нищилася, а, словами І. Огієнка, «в Україні большевицьке іконоборство було найжорстокіше» [8, с.216]. Попри це, релігійні образи та мотиви є частотними в поезіях митців початку ХХ ст., зокрема Є. Григорука, І. Дніпровського, М. Йогансена, Є. Плужника, М. Семенка, В. Свідзінського, Г. Шкурупія, Ю. Шпола та інших. Це лише підтверджує факт глибокої релігійності українців, яка не зникає навіть під тиском ідеології.

Метою нашої статті визначаємо семантичний аналіз релігійних образів і мотивів у поетичному мовленні Майка Йогансена – за його ж визначенням, «активного учасника великої соціалістичної будови» [5, с.723] та «співця живої творчості пролетаріату» [5, с.709].

Актуальність нашої роботи визначається, з одного боку, недостатньою кількістю лінгвістичних розвідок про поезію талановитого митця, а з іншого, – тим, що дослідження у визначеному напрямі дозволить зробити певні спостереження щодо концептосфери української мови.

У поетичному мовленні Йогансена концепт «релігія» репрезентований низкою номінацій: *апостол, бог, молитва, поп, рай, релігія, святі, хрест, церква* тощо.

Переважна більшість релігійних образів аналізованої поезії реалізується в ідеологічній площині. Причину цього вбачаємо насамперед у тому, що, попри тотальне заперечення релігії в радянському суспільстві, сама комуністична ідеологія і є релігія. Цю думку досить переконливо доводить Георгій Кнабе, ілюструючи її очевидними паралелями з релігійного й тоталітарного дискурсів: Христос-месія – Ленін: Христос воскрес – Ленін вічно живий, Христос приніс учення Бога – Ленін приніс учення Маркса; Божі заповіді – Заповіді Ілліча; рай – світле майбутнє, комунізм; апостоли – соратники Леніна; Свята Трійця – Маркс, Енгельс, Ленін; Біблія – «Маніфест комуністичної партії»; храм Божий – червоний куточок; ікони – портрети вождів; натільний хрестик – значок жовтенят, комсомольців, комуністів; святі – герої революції, піонери-герої; хресний хід – демонстрації; церковна служба – партзбори тощо [4].

Факт запозичення моделі релігії для побудови нового суспільства, до речі, сам Йогансен мимохіть усвідомлював, про що свідчить його фраза із переднього слова до роботи «Як будеться оповідання. Аналіз прозових зразків», де відзначено: «Тим часом у мене зовсім немає цитат з ватажків марксистської думки. *Ворожий усякій релігії*, я не вважав за потрібне висловлювати випадкові сентенції про мистецтво, що вихоплювалися спорадично з вуст вождів,

зайнятих по вуха іншими, важнішими справами, справедливо зваживши, що нічого цікавого я в тих сентенціях не знайду» [1, с.550]. Попри це, аналізоване поетичне мовлення є цікавим матеріалом для ілюстрації викладених вище положень. Особливо багатою на релігійні образи є поетична збірка «Д'гори».

Дослідження варто почати із аналізу так би мовити програмової щодо теми дослідження поезії: «*Не віримо в Бога – ні, Хай дбає Бог за панів. В три дні утворимо світ, Поки руки і серце, і спів! І хай ридують і дзвонять, І моляться – нас пожерти За Єдиний за нас – Закон І віра, і вірність, і смерть! Бачиш – хмаридзвіниці в огні? Чуєш – птаці в руїнах кричать? Д'гори серце! І руки, і спів – переможемо останню гать!*» [1, с.38]. У поетичному тексті проілюстровано показову рису радянської ідеології – заперечення божественного походження життя, що зумовлює формування негативного образу Бога, релігії тощо. Досліджуючи феномен тоталітарної мови, Н. Купина зазначає, що «антирелігійний пафос інтерпретації ідеї Бога має класову маркованість», оскільки в радянському суспільстві активно насаджувалася думка, що ідеєю Бога користуються панівні класи як знаряддям пригнічення трудящих [2, с.28]. У поезії протиставляється старий світ, репрезентований негативними для тогочасного соціуму ідеологемами (пани, церкви, попи та Бог), та новий – радянське суспільство, зображене за допомогою метафор з виразним позитивним забарвленням: не умруть у робочому серці; за наш Закон – віра, і вірність, і смерть тощо. Переосмислена історія божественного створення світу транслює ідею величі пролетаріату, адже нові володарі світу впоралися швидше за Бога – в три дні. Аналогічно десяти Божим заповідям протиставляється Єдиний Закон (метафору посилено написанням обох слів з великої літери). Образ хмар-дзвіниць в огні символізує перехідний етап до нової реальності. Фінальним акордом аналізованої поезії є заклик, що доповнює тогочасну естетику.

Щоправда, устрій нового світу дуже схожий на старий. Один із варіантів утопічної поеми «Комуна» містить рядки: «*Бойшся, що буде в Комуні сумно, в суботу не буде церковного дзвону? Ні, брате! Під дзвонів червоні неони додому з роботи підуть комунари*» [2, с.22]. Показово, що члени радянського суспільства – брати і сестри (як і в релігії). Ця думка також транслюється у тексті балади «Порт Радянський»: «Друг. Брат. Комуніст» [3, с.153].

В аналогічному ключі реалізовано релігійні образи в контексті: «*Не здають імення в сумній панахиді Попи ні живої, ні мертвої церкви – Задзвенять грозою в залізі й міді, Не умруть в робочому серці*» [1, с.58]. Попи як представники старого світу не здатні оцінити справжнього героїзму – але на це повною мірою здатен робочий клас, господарі нового життя.

Велич вождя пролетаріату підкреслено через використання релігійних образів у поезії: «*Дві тисячі літ були б ви богом, У храмі стояв би ваш мідний геній. За тисячу з вас зробили б святого, Тепер ви просто – товариш Ленін <...> Утніть, поети, похвальних неонів, Величезні розвідки жарте, вчені, Ні, вам не вдасться зробити ікони з нашого, людського імені: Ленін. Сутулий, потомлений – станули перед очима І дивитесь з нами на наші поля злиденні. Схилилася тихо земля горбата, родима І каже з нами: вмер товариш Ленін*» [3, с.77]. Заперечуючи культівість і поклоніння через умовний спосіб дієслова і заперечну форму предикатів, Йогансен передає значущість постаті Леніна, використовуючи образи тематичної групи «релігія»: бог, святий, ікони, храм. Образ скорботної землі асоціативно відсилає і до образу Діви Марії, яка побивається через смерть сина, і до архетипового образу землі.

Логічне продовження релігійного сюжету, а саме воскресіння боголюдини, спостерігаємо в поезії «На майдані куриться мітинг – Роковини смерті Леніна»: «*Я тут. Я буду з вами. Я буду з вами довіку, Сказав – і щез Ленін. – Птицею клю-*

нув вітер, Зідхнув, завмер у знаменах» [2, с.97-98]. Невмирущість Леніна та постійна присутність серед відданих йому людей виводять образ вождя за межі реальної дійсності й надають його постаті божественних властивостей.

Інша природа образу бога в поезії «Дими махорки»: «*Тихий бог Курій У синім морі мрії Острови хмарки За край тривоги З цигарки <...> Курій і бог Збираю нечисленні Серед дорог На луках мрій На подушці (кроватьи – [2, с.10]) натхнення...*» [1, с.35-36]. На нашу думку, образ бога Курія є не випадковим в аналізованій поезії та має певний стосунок до вираження життєвої філософії поета. Аби довести думку, розглянемо подібні образи в поезії Йогансена. Так в утопічній поемі «Комуна» представник нового суспільства, «великий і сильний, Із **вічних законів** чудово скрутить цигарку» [1, с.65]. Можна інтерпретувати цитату в ключі знецінення християнських святинь для людини нового часу.

Дим цигарки як спосіб поширити прогресивні ідеї представлено в поезії «Весна»: «*Іду, поважний, похмурий, і мрію Про щось – про поділ земельної ренти, А навколо грають, пустують дурні весновії, Сміються з мене інтелігента. Гей, що солодким духом **цигарки** Пихнув на мене старий робочий <...> Став, стою і думаю так приблизно: Вірю, зробимо весну на світі. Щось підходить близько, ніжно: –Товаришу, дозвольте **прикурити!***» [1, с.57]. Рушіями прогресивних змін в соціумі є інтелігенція та робітники. Ці образи є виключно позитивними, що досягається відповідною конотацією лексем, які характеризують цих членів суспільства: робочий пихнув **солодким** духом цигарки, щось підходить **близько** та **ніжно**. Звернімо увагу на метафору, через яку передано процес поширення суспільної ідеї: духом цигарки пихнув робочий на інтелігента, у якого далі просять прикурити інші товариші.

Образ бога Курія доповнює також поезія «Як покину тебе, цигарко?», у якій цигарка – *вірна солодка любовниця, втіха душі голодної, мудра мати думок*, а також «**комуністка**: *Стількох ти [цигарка – І. Л.] загінувала*» [1, с.59].

На нашу думку, постійність і смислова наповненість образів, дотичних до аналізованого вище образу бога Курія, дозволяють говорити про складність його семантичної структури й реалізацію на соціальному рівні.

Маємо відзначити, що образ бога в поезії Йогансена реалізується і поза політичним чи соціальним контекстом. Подекуди він доповнює пейзажні замальовки: «*На небі білії намети Димлять: – Вечеря вариться **богам***» [2, с.8]. Картина природи в такий спосіб сприймається не лише на візуальному рівні, а набуває філософського забарвлення.

На психологічному рівні аналізований образ реалізується в контекстах: «*І буде тихо. Світла тінь. Розмай. На траву ляжемо і будемо як **боги***» [1, с.82]; «*Ти кажеш: небо – то є поле а хмари – білі коні **бога** І небо – море серця його А птиці – то його пісні крилаті О серце – він у тебе в хаті Його думки – твоя свята воля!*» [2, с.7]. Завдяки конотації образу бога інтимні переживання набувають глибини та масштабності. У першій цитаті в такий спосіб проакцентовано емоції ліричного героя, а в другому образ бога є ключовим у зображенні коханої людини.

В аналізованій поезії на межі релігійного та соціального рівнів активно представлений образ раю, щоправда саму лексему «рай» зустрічаємо в поодинокому вживанні для вираження інтимних переживань: «*Райдужний рій. **Рай***» [1, с.83].

Ідея ж омріяного ідеального суспільства зазвичай передається автором через образ неба, небес (порівняймо із царством небесним), зокрема в контекстах: «*Ви, що, не знаючи мети Спиняли стомлені здорового, Лежить собі – до **неба** йти Ще довго. І ви, що до **небес** мости Своєю окропили кров'ю, Простіть ви нас*» [1, с.40]; «*Остання гать Між нами і **небом** – Руїни хмар. І світу од-*

тять *Трухлявий череп – Останній удар*» [1, с.39]; «*Хай Розсілялось роздоріжжя в Дорогу від землі до неба, Для вас Комуна Запоріжжя Незрозуміла і ганебна*» [1, с.41]. Процес поступу до щасливого майбутнього автор передає через образи дороги, мосту. Метафори *роздоріжжя, міст, окроплений кров'ю*, а також *гать, що перешкоджає дістатися мети*, втілюють проблеми перехідного етапу й перешкоди на шляху. Багатовимірним є образ Комуни Запоріжжя в останній з наведених цитат: семантика образу раю увиразнюється через накладання часових площин і різних соціумів – героїчне козацьке минуле знаходить своє продовження у щасливому комуністичному майбутті. Можна говорити про те, що ідеальне суспільство Йогансена має виразну національну маркованість, на відміну від реальної радянської ідеології з тяжінням до уніфікації.

У поодиноких випадках спостерігаємо образ неба із невиразною соціальною маркованістю: «*Наплюйте теж на нагороду з неба. Автомобілі, паровози, кораблі не для святих і мертвих поробили*» [1, с.64]. Семантика аналізованого образу утримується в межах релігії завдяки наявності в цитаті образу цієї ж тематичної групи – *святі*.

Попри зовнішню атеїстичність, поезія Йогансена засвідчує глибинну віру поета, зокрема через образи душі та молитви: «*Зірки лились і лились Із синіх, синіх ночей І десь у морі злились З душами малих дітей <...> Душі наївної моїй*» [1, с.34]; «*Вулицею вештавсь той, кого повісять, І молився: «О, Пречиста Сльозо...»*» [1, с.36]. Релігійні образи природно вплітаються в поетичні тексти, створюючи потрібний настрій. Цікаво, що в останній цитаті у тексті молитви автор вдається до епітета пречиста й випишує великі літери, посилюючи асоціацію з молитвою до Пречистої Діви Марії.

В аналізованій поезії повсякчас простежується мотив жертвності заради високої мети. Зокрема відгомін біблійного сюжету відчутний у рядках: «*Всі рани світу – на твоїх руках*» [1, с.87]. У цитованій поезії йдеться про жертви революції.

Ще більшою мірою ідея маловартісності життя окремої людини порівняно із високими ідеалами представлена в баладі «3 лісів ліса», де ліс – метафора радянського суспільства, дерева – його члени, сильні, міцні, всі як один готові віддати життя за ідею та світле майбутнє: «*Товаришів вогонь – всесвітове багаття*» [1, с.94]. Глобальні зміни в соціумі втілено через образ вогню, що є непоодиноким у поезії Йогансена, у цьому ж значенні бачимо його в контексті: «*Знов: «товаришів, стійте! Город устав з коня І гладить гриву, і дивиться: ждіте, Ждіть світового вогня*» [1, с.44]. Через епітети *всесвіттовий, світовий* образ вогню набуває масштабності й розростається до асоціації зі світовим потопом.

Подекуди біблійні мотиви є засобом вираження виробничих відносин, зокрема в поезії: «*Завтра знов до верстату, А сьогодні вечір і, мов невірний апостол, Обіймаю осику розп'яту, І цілюю кору, і пальці вкладаю в рубану рану*» [1, с.60]. Своєрідно вплетений у тканину поетичного тексту, прецедентний феномен зумовлює глибину поезії та виводить її на філософський рівень.

У поезії Йогансена трапляються також язичницькі образи. Зокрема, теми дослідження стосується образ Прометея як першого революціонера з твору «*Революція*» («*Коли Прометей Підвівся руба З чотирьох ніг на дві І, вогонь з запаленого блискавкою дуба Узавши у кострубаті руки, Повстав проти Зевса, То перша була На землі Після незчисленних ночей Революція*» [2, с.79]), образ світового дерева як символ світобудови [1, с.84], крокового кола як зародження нового світу [1, с.45], образ сонця – лиця великої будови [1, с.95] тощо.

Як бачимо, релігійні образи та мотиви достатньо активно використані Майком Йогансеном у поетичних текстах. Попри сповідування автором комуністич-

тичних ідеалів, для аналізованої поезії показова відсутність мотиву десакаралізації. Більше того, релігійні образи й мотиви переважно реалізуються на соціальному рівні для втілення політичних переконань поета. Вбачаємо причину цього у світосприйнятті Йогансена. З одного боку, можна говорити про його ейфорію від революції, а відтак і про обожнення радянської ідеології. Підтвердженням цього є факт, що більшість релігійних образів сконцентровано в поезіях раннього періоду творчості митця, коли він ще не розчарувався в ідеології комунізму. З другого ж боку, поезія Йогансена засвідчує глибоку релігійність української нації, адже активність релігійних образів у поезії представника «Червоного ренесансу», безперечно, підтверджує думку І. Огієнка про релігійність як «душу української мови».

Список використаних джерел:

1. Йогансен М. Вибрані твори / М. Йогансен. – К. : Смолоскип, 2009. – 768 с.
2. Йогансен М. Дґорі / М. Йогансен. – Харків : Всеукраїтком, 1921. – 24 с.
3. Йогансен М. Поезії / М. Йогансен. – К. : Радянський письменник, 1989. – 196 с.
4. Кнабе Г. Коммунизм – религия некромантов. [Електронний ресурс] / Георгий Кнабе. – Режим доступа: <http://www.blogs.aloha-system.com/blogs/kommunizm-%E2%80%94religija-nekromantov-547.html>.
5. Крижанівський С. Романтик революційного слова / Степан Крижанівський. – К. : Радянський письменник, 1989. – С. 17-42.
6. Купина Н.А. Тоталитарный язык: Словарь и речевые реакции / Н.А. Купина. – Екатеринбург ; Пермь : Изд-во Урал. ун-та, 1995. – 144 с.
7. Митрополит Іларіон. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Наша культура, 1962. – 256 с.
8. Митрополит Іларіон. Іконоборство : історично-догматична монографія / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Видання Української греко-православної церкви в Канаді, 1954. – 239 с.
9. Пименов А. Непрошедшее прошлое: к характеристике нетеистической религиозности [Електронний ресурс] / Алексей Пименов // Религия. Магия. Миф. Современные философские исследования. – М., 1997. (выдержки). – Режим доступа: <http://kontrev.ho.ua/bibl/sovreligia.html>.
10. Проскуряков Д.Л. Культурологическое эссе «Советская поэзия как особое мифологическое пространство» [Електронний ресурс] / Д.Л. Проскуряков. – Режим доступа: http://zhurnal.lib.ru/p/proskurjakow_d/poetry.shtml.
11. Розстріляне Відродження: Антологія 1917-1933: Поезія – проза – драма – есей / упоряд., передм., післям. Ю. Лавріненка ; післям. Є. Сверстюка. – К. : Смолоскип, 2008. – 976 с.
12. Степанова А.А. Феномен 1920-1930 гг. в историко-культурном и литературном процессе XX века / А.А. Степанова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філологія». – 2015. – Вип. 72, №1152. – С. 180-185.

The paper investigates religiosity of Ukrainian language that is the main stylistic feature by Ivan Ohienko. Poetic speech of the outstanding person of Ukrainian literature of the early XXth century Mike Johansen is the basis for analyses. It is of interest to note that there are racy religious images in the texts of the poetries by «a poet of vivid writing of proletariat» («spivets zhivoyi tvorchosti proletariatu» – according to the author). These images are actualized on the different semantic levels and embody the important ideas for the author. It is remarkable that desacralization defines the certain poetries of Mike Johansen; religious images and motives are the method of artistic presentation of his politics and the realities of Soviet life. The rethink of ideas Godhead, law of God, the sanctified, church, Kingdom of heaven, icon, prayer requests etc. are studied in the texts. The ideas are actualized at religious and totalitarian

discourses. The activity of such ideas in the poetries by the figure from «Chervonyi Renesans» indicates the author's peculiarity worldview and at the same time accepts the I. Ohienko's opinion of religiosity as «the soul of Ukrainian language».

Key words: poetic speech, religious images, individual style, concept, discourse, figure of speech, totalitarian language.

Отримано: 10.02.2017 р.